ARTUR KARASIŃSKI

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Toruń, Polska

Tendencja rozwojowa *futurum* w języku serbskim w świetle bałkanologii

Gramatyczny czas przyszły w języku serbskim, czyli gramatyczna, fleksyjna kategoria, będąca realizacją semantycznej, aktualizującej kategorii zdaniowej temporalności, ma wiele form funkcjonujących obecnie zarówno w standardzie serbskim, jak i w poszczególnych dialektach tego języka. Artykuł ogranicza się wyłącznie do charakterystyki wariantywności form *futurum* w standardzie serbskim. Oznacza to, że badaniu poddano materiał językowy autorów pochodzących z północno-środkowej Serbii oraz Serbii centralnej — regionu Szumadii. Jest to faktyczny obszar kształtowania się współczesnego serbskiego standardu mimo deklaracji z normą opartą na dialekcie wschodniohercegowińskim.

Praca przedstawia ścieranie się dwóch tendencji w *futurum* serbskim — tak zwanej formy bałkańskiej, czyli konstrukcji ze spójnikiem *da* i osobową formą czasownika zamiast infinitiwu *ja ću da pišem*, i fleksyjnej słowiańskiej, w której czasownik pomocniczy przekształca się w końcówkę — *pisaću*, co dodatkowo stanowi kontaminację dwóch typów konstrukcji — bałkańskiej i niebałkańskiej.

Według normy i reguły tradycji gramatyki serbskiej czas przyszły *buduće vreme/futur I* tworzy się za pomocą klitycznej i odmiennej formy czasownika posiłkowego *hteti* ‘chcieć’ i bezokolicznika: *ja ću videti*, *ti ćeš videti*, *on će videti*, *mi ćemo videti*, *vi ćete videti*, *oni će videti*. Przy niewyrażonym podmiocie klityka wchodzi w enklizę i spaja się z bezokolicznikiem, przy czym odpada końcówka bezokolicznika *-ti*: *videću*, *videćeš*, *videće*, *videćemo*, *videćete*, *videće*. W przypadku serbskich czasowników z formą bezokolicznika na *-ći* nie dochodzi do aglutynacji odmiennej klityki czasownikowej: *doći ću*, *doći ćeš*, *doći će*, *doći ćemo*, *doći ćete*, *doći će*.

Forma pytajna czasu przyszłego jest tworzona za pomocą pełnej, odmiennej formy czasownika *hteti* i partykuły pytajnej *li*: *hoćeš li videti?* lub z wykorzystaniem struktury: *da li* + odmienna klityka czasownika *hteti* + bezokolicznik: *da li ćeš videti?*

Forma przecząca *futurum I* tworzona jest za pomocą zaprzeczzonej, odmiennej formy czasownika *hteti* + bezokolicznik: *neću videti, nećeš videti...* *Futurum II* (*budem video/videla, budeš video/videla...*) — stosowany wyłącznie w zdaniach podrzędnych — nie został uwzględniony w niniejszym badaniu.

Widzimy zatem, że w tradycji gramatyki serbskiej forma czasu przyszłego tworzonego za pomocą konstrukcji złożonej z klitycznej i odmiennej formy czasownika posiłkowego *hteti* ‘chcieć’ i *da* + *praesens* nie jest uznawana za konstrukcję/formę czasu przyszłego. *Srpski Jezički Priručnik* klasyfikuje ją jako przynależną do stylu potocznego:

У будућем времену, облик „ја ћу да дођем” припада фамилијарном стилу; у писању нормални облик футура је с инфинитивом, ја ћу доћи (једини који постоји при обрнутом реду главног и помоћног глагола: доћи ћу). За упитни и одречни облик футура граматике допуштају само инфинитив (нпр. Хоћеш ли ми помоћи?, Он неће радити), јер при употреби синтагме да + презент хтети престаје да буде помоћни глагол и добија своје пуно значење „желети” (Хоћеш ли да ми помогнеш? = желиш ли да ми помогнеш?, Он неће да ради = он не жели да ради)¹.

Użycie konstrukcji *da* + *praesens* w czasie przyszłym jest jednak powszechne nie tylko w języku potocznym, lecz także w języku literackim. Szczególnie znaczenie ma tu konkretny areał językowy i procesy konwergencyjne, jakie zachodziły i wciąż zachodzą w regionie Półwyspu Bałkańskiego (przede wszystkim pogranicza Macedonii z Serbią, Kosowem, Grecją i sama Macedonia): „istočno područje standardnog jezika [...] paušalno [je] proglašavano ‘dakavskim’: na njemu je, istina, upotreba dopunske rečenice s veznikom da šira nego na zapadu, ali to nipošto ne znači isključivanje infinitiva”².

Temat wariantyzacji konstrukcji z bezokolicznikiem i konstrukcji *da* + *praesens* w zdaniach polipredykatywnych jest często podejmowany przez badaczy języka, ale też przez użytkowników języka. Norma i stanowiska autorytetów serbskiej lingwistyki nie są w tej kwestii jednoznaczne i pozostawiają użytkownikowi w dużej mierze swobodę wyboru konstrukcji. Większość potwierdza tezę Milki Ivić o wschodnim „dakawskim” narzeczu serbsko-chorwackiego. Ivan Klajn pisze: „Kao dopuna drugih glagola, u srpskom se u mnogim slučajevima naporedno i uglavnom istoznačno javljaju infinitiv i sintagma da + sadašnje vreme. Infinitiv je osetno češћи u hrvatskom: konstrukcije kao »он одлучи помолин друговима«, »легла је спавати«, »ако покушате улин«, још сасвим уобичајене и код српских писаца у XIX и почетком XX века, данас би се замениле обликом са да (он одлучи да помогне друговима и сл.)”³. Egon Fekete dodaje z kolei: „U srpskom jeziku konstrukcija »da plus prezent« više je u upotrebi nego u zapadnim govorima, mada je infinitiv ekonomičniji, što nije bez značaja u jezičkoj komunikaciji”⁴.

¹ И. Клајн *et al.*, *Srpski jezički priručnik, четврто издање*, Београд 2007, s. 148.

² М. Ивић, *Problematika srpskohrvatskog infinitiva*, „Zbornik Matice Srpske za Filologiju i Linguistiku” 15 (2), 1972, s. 115.

³ И. Клајн *et al.*, *op. cit.*, s. 147.

⁴ Е. Fekete *et al.*, *Srpski jezički savetnik*, Београд, s. 17.

Dziś, mając na względzie rozpad języka serbsko-chorwackiego na język serbski, chorwacki, bośniacki i czarnogórski oraz fakt, że język serbski funkcjonujący w Bośni jest strukturalnie tożsamy z językiem bośniackim, należy stwierdzić, że proces zaniku bezokolicznika jest najbardziej zaawansowany w serbskim i czarnogórskim, a na terytorium samej Serbii — w dialektach wschodnich i południowych: w prizrensko-tymockim zanik jest już kompletny, w kosowsko-resawskim i smederewsko-wyrzackim — prawie kompletny, podczas gdy w szumadijskim zastępowanie bezokolicznika konstrukcją analityczną jest zaawansowane i zalecane w formie literackiej. Dialekty północno-zachodnie ze starą fleksją zastępują bezokolicznik w niewielkim stopniu. Z kolei w chorwackim omawiane zjawisko nie występuje w ogóle⁵.

Badanie to jednak ogranicza się do standardu serbskiego oraz tylko do wariantyzacji konstrukcji w czasie przyszłym, w którym reguła wyraźnie wskazuje na użycie konstrukcji z bezokolicznikiem i konstrukcji — nazwijmy ją dalej „fleksyjnej” — która wytworzyła się, ponieważ czasownik pomocniczy, a w zasadzie jego krótka, odmienna forma, jest enklityką, czyli zajmuje drugie miejsce we frazie i przy niewyrażonym podmiocie występuje po czasowniku i przekształca się w końcówkę fleksyjną⁶. Ma to związek, jak pisze Irena Sawicka, z niewytworzeniem się w języku serbskim cechy bałkańskiej, jaką jest proklityzacja enklityk czasownikowych i zaimkowych. Cecha ta funkcjonuje we wszystkich językach śródziemnomorskich i bałkańskich (z pewnymi jeszcze ograniczeniami w bułgarskim, które jednak nie dotyczą klityki czasu przyszłego)⁷.

Materiał badawczy stanowi pewien przekrój literatury serbskiej, przynajmniej w kontekście czasowym. Dobór pozycji literackich do analizy został ograniczony do autorów pochodzących z Serbii centralnej, czyli Szumadii, regionu Belgradu i południowej Wojwodiny. Regiony przygraniczne Serbii, w tym tereny dialektów smederewsko-wyrzackiego, kosowsko-reszawskiego i prizreńsko-tymockiego, ze względu na silniejszy stopień nacechowania bałkanizmami, zostały pominięte⁸. Wszystkie analizowane utwory pisane są prozą. Weryfikacji podlegały wszystkie formy czasu przyszłego (*futur I*), czyli forma bezokolicznikowa, forma fleksyjna oraz uznawana powszechnie za potoczną forma *da + praesens*. W badaniu nie uwzględniono konstrukcji wolitywnych po czasownikach modalnych, których kontekst leksykalny jest tożsamy z konstrukcją zaprzeczonego czasu przyszłego (np. *neću da dođem*). Wyodrębnienie ich jest możliwe dzięki głębszej analizie struktury predykatowo-argumentowej zdania.

⁵ Zob. szerzej A. Karasiński, *Zanikanie bezokolicznika w języku serbskim. Wstępne rozpoznanie zagadnienia*, „Slavia Meridionalis” 15, Instytut Slawistyki PAN, Warszawa 2015.

⁶ Nie jest ona końcówką (nie jest aglutynowana) w serbskich bezokolicznikach zakończonych na *-ći*.

⁷ Zob. I. Sawicka, J. Sujecka, *Wprowadzenie do Bałkanologii*, Warszawa 2015.

⁸ Zob. szczegółowy wykaz bałkanizmów w dialektach serbskich: *ibidem*, s. 125–126.

Badane utwory w porządku chronologicznym to:

— Dositej Obradović, *Život i priklijučenja*, cz. I — 1783, cz. II — 1788, ss. 172;

— Jakov Ignjatović, *Dve Pripovetke: Jedna ženidba, Pita hiljadu forinata*, 1874, ss. 85;

— Jakov Ignjatović, *Večiti mladoženja*, 1878, ss. 172;

— Laza Lazarević, *Pripovetke*, 1882–1890; ss. 152;

— Miloš Crnjanski, *Seobe I*, 1921, ss. 141;

— Dragiša Vasić, *Crvene magle*, 1922, ss. 81;

— Dragiša Vasić, *Utuljena kandila*, 1922, ss. 107;

— Dobrica Ćosić, *Koreni*, 1954, ss. 190;

— Marko Vidojković, *Kandže*, 1975, ss. 249;

— Dobrilo Nenadić, *Dorotelj*, 1977, ss. 172;

— Svetlana Velmar-Janković, *Dorćol*, 1981, ss. 87;

— Aleksandar Gatalica, *Veliki rat*, 2012, ss. 483.

Informacje dotyczące występowania trzech form czasu przyszłego w języku serbskim w analizowanych tekstach przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Występowanie konstrukcji czasu przyszłego w tekstach z środkowej i północno-środkowej Serbii

Autor	Tytuł	Rok	Konstrukcja czasu przyszłego					
			Forma bezokolicznikowa		Forma fleksyjna		Forma z <i>da</i> + <i>praesens</i>	
			Liczba konstrukcji	%	Liczba konstrukcji	%	Liczba konstrukcji	%
Dositej Obradović	<i>Život i priklijučenja</i>	1783,18	295	80,2	66	17,9	7	1,9
Jakov Ignjatović	<i>Jedna ženidba, Pita hiljadu forinata</i>	1874	246	78,8	41	13,2	25	8,0
Jakov Ignjatović	<i>Večiti mladoženja</i>	1878	427	77,6	95	17,3	28	5,1
Laza Lazarević	<i>Pripovetke</i>	1882–1890	166	76,1	25	11,5	27	12,4

Miloš Crnjanski	<i>Seobe I</i>	1921	224	87,5	15	5,9	17	6,6
Dragiša Vasić	<i>Crvene magle, Utuljena kandila</i>	1922	160	63,7	78	31,1	13	5,2
Dobrica Ćosić	<i>Koreni</i>	1954	585	41,9	195	33,3	145	24,8
Marko Vidojković	<i>Kandže</i>	1975	196	51,3	73	19,1	113	29,6
Dobriło Nenadić	<i>Dorotelj</i>	1977	402	71,5	145	25,8	15	2,7
Svetlana Velmar-Janković	<i>Dorćol</i>	1981	73	93,1	4	5,5	1	1,4
Aleksandar Gatalica	<i>Veliki rat</i>	2012	516	77,8	135	20,4	12	1,8
Razem	—	—	3290	72,1	872	19,1	403	8,8

Przeanalizowano 13 utworów 10 autorów pochodzących i związanych z regionem środkowej i północno-środkowej Serbii. Nawet jeśli któryś z autorów nie urodził się w Belgradzie, to z nim związał swoje życie i pracę twórczą. Wszystkie utwory pisane są prozą w wariacie ekawskim (łącznie ponad 2 tysiące stron). Pierwszy i ostatni utwór dzieli 229 lat.

Wyniki analizy nie zaskakują, aczkolwiek można było oczekiwać większej frekwencji konstrukcji ze spójnikiem *da* i osobową formą czasownika. We wszystkich utworach użycie formy bezokolicznikowej w czasie przyszłym jest częstsze niż zastosowanie dwóch pozostałych form, ponadto w większości utworów forma bezokolicznikowa występuje na poziomie od 70% do ponad 90% użycia. Najwyższy procent zastosowania konstrukcji *da + praesens* w czasie przyszłym odnotowano w utworze Marko Vidojkovića *Kandže* (29,6%). Można to tłumaczyć wykorzystaniem przez autora stylu potocznego — M. Vidojković często bowiem posługuje się w swoich utworach językiem, który można określić mianem „języka ulicy”. Różnorodnie buduje czas przyszły Dobrica Ćosić, u którego procent użytych konstrukcji wynosi odpowiednio: forma bezokolicznikowa — 41,9, forma fleksyjna — 33,3, forma *da + praesens* — 24,8. Można to uzasadnić również stylem literackim, choć w rozumieniu szczególnej dbałości autora o dostosowanie języka, dobór leksyki, sposobu wypowiedzi do poszczególnych postaci, tak by najlepiej, jak to możliwe, ukazać charakter, mentalność czy pochodzenie bohatera. Te dwa utwory ze względu na stosunkowo częste użycie w czasie przyszłym formy *da + praesens* wyróżniają się na tle całej analizy.

W przypadku analizy użycia form czasu przyszłego w serbskim nie można wskazać — jak w badaniu wariantywności konstrukcji osobowej i bezokolicznikowej w innych kontekstach⁹ — na postępujący w czasie zanik stosowania bezokolicznika¹⁰. Przeciwnie, należy stwierdzić, że w literackim języku serbskim, jeżeli chodzi o zastępowanie w czasie przyszłym konstrukcji z bezokolicznikiem konstrukcją osobową *da + praesens*, proces ten nie postępuje. Uznawana za najbardziej bałkański¹¹ sposób tworzenia czasu przyszłego w serbskim — klityka czasownika *hteti* + *da* + osobowa forma czasownika — nie wypiera jeszcze konstrukcji bezokolicznikowych. Niewątpliwie większa frekwencja użycia bałkańskiej formy *futurum* będzie widoczna w języku potocznym i mówionym, co jednak wymaga dodatkowych badań, także z uwzględnieniem różnych regionów Serbii.

Konkurencję formy fleksyjnej i formy z *da + praesens* rozumiemy jako ścieranie się tendencji słowiańskiej i bałkańskiej. Tymczasem okazuje się, że wciąż dominuje konstrukcja „nijaka”, pośrednia.

Bibliografia

- Asenova P., *Balkansko ezikoznanie: Osnovni problemi na balkanskiia ezikov süüz*, Veliko Tŭrnovo, Sofiia 2002.
- Belić B., *The infinitive is difficult to lose: What governs variation of complements in unique control in Serbian*, „The Slavic and East European Language Resource Center” 6, 2005.
- Brian J., *A new convergence concerning the Balkan loss of the infinitive*, „Indogermanische Forschungen” 85, 1980.
- Brian J., *The Balkan infinitive loss — some methodological problems*, [w:] *Studies in Balkan Linguistics to Honor Eric P. Hamp on his sixtieth Birthday*, red. H. Aronson, B. Darden, Folia Slavica, Ohio 1981.
- Brian J., *The Synchrony and Diachrony of the Balkan Infinitive: A study in areal, general, and historical linguistics*, Cambridge University Press, Cambridge 1983.
- Crnjanski M., *Seobe*, t. 1, Antologija Srpske Književnosti, Učiteljski Fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2009.
- Ćosić D., *Koreni*, Antologija Srpske Književnosti, Učiteljski Fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2009.
- Đukanović V., *Glagoli trebati i valjati i njihova infinitivno/prezentska dopuna*, „Naučni Sastanak Slavista u Vukove Dane” 22/2, 1994.
- Fekete E., *Srpski jezički savetnik*, Službeni list SCG, Beograd 2005.
- Gatalica A., *Veliki rat*, Mono i Manjana, Beograd 2012.
- [http:// www.ask.rs](http://www.ask.rs).
- Ignjatović J., *Dve Pripovetke: Jedna ženidba, Pita hiljadu forinata*, Antologija Srpske Književnosti, Učiteljski Fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2009.
- Ignjatović J., *Večiti Mladoženja*, Antologija Srpske Književnosti, Učiteljski Fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2009.

⁹ Po czasownikach modalnych *moći, trebati, morati* i *hteti*; czasownikach o częściowo niepełnym znaczeniu: *želeći, smeti, umeti*; czasownikach fazowych oraz czasownikach ruchu.

¹⁰ A. Karasiński, *op. cit.*, s. 106–121.

¹¹ Ze względu na brak bezokolicznika, co jest klasyczną cechą bałkańską.

- Ivić M., *O upotrebi glagolskih vremena u zavisnoj rečenici: prezent u rečenici s veznikom da*, „Zbornik Matice Srpske za Filologiju i Lingvistiku” 13 (1), 1970.
- Ivić M., *Problematika srpskohrvatskog infinitiva*, „Zbornik Matice Srpske za Filologiju i Lingvistiku” 15 (2), 1972.
- Karasiński A., *Zanikanie bezokolicznika w języku serbskim. Wstępne rozpoznanie zagadnienia*, „Slavia Meridionalis” 15, Instytut Slawistyki PAN, Warszawa 2015.
- Klajn I., *Gramatika srpskog jezika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 2005.
- Клајн И. *et al.*, *Српски језички приручник, четврто издање*, Београд 2007.
- Lazarević L., *Pripovetke*, Antologija Srpske Književnosti, Učiteljski Fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2009.
- Nenadić D., *Dorotelj*, Antologija Srpske Književnosti, Učiteljski Fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2009.
- Obradović D., *Život i Priključenija*, Antologija Srpske Književnosti, Učiteljski Fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2009.
- Sawicka I., *O geografii fonetycznej Europy. Na podstawie fonetyki południowo-wschodniej Europy*, „Linguistica Copernicana” 1 (1), 2009.
- Sawicka I., Sujecka J., *Wprowadzenie do Balkanologii*, SOW, Warszawa 2015.
- Schaller H., *Die Balkansprachen: Eine Einführung in die Balkanphilologie*, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg 1975.
- Stanojčić Ž., Popović L., *Gramatika srpskog jezika: Udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1995.
- Stevanović M., *Naporedna upotreba infinitiva i prezenta sa svezicom da*, „Naš jezik”, 5 (3–4), 1953.
- Vasić D., *Crvene magle*, Antologija Srpske Književnosti, Učiteljski Fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2009.
- Vasić D., *Utuljena kandela*, Antologija Srpske Književnosti, Učiteljski Fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2009.
- Velmar-Janković D., *Dorćol*, Antologija Srpske Književnosti, Učiteljski Fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2009.
- Vidojković M., *Kandže*, Samizdat B92, Beograd 2004.
- Zvekić-Dušanović D., *Infinitiv u srpskom i mađarskom jeziku*, „Zbornik Matice Srpske za Filologiju i Lingvistiku” 44, 2001, z. 1–2.

The development trend of Serbian future tense in the light of Balkanology

Summary

The article presents the clash of two tendencies in Serbian future tense — so-called balkan type construction of the conjunction *da* and conjugated verb form: *ja ću da pišem* and slavic, inflectional construction where the auxiliary verb is transformed into an ending: *pisaću*. These two forms are often used instead of normative infinitive form: *ja ću pisati* and this is a contamination of two types of construction — balkan and nonbalkan (slavic).

Keywords: Serbian, Balkanology, future tense, the utterance *da + praesens*, infinitive

Trend razvoja srpskog futura u svetlu balkanologije

Rezime

Članak predstavlja sukob dve tendencije u srpskom budućem vremenu (futura I) – iz jedne strane takozvani balkanski oblik futura izražen sintagmom *da + prezent* na primer *ja ću da pišem*, s druge strane „slovenski oblik“ kad nema predhodne reči – enklitika glagola hteti dolazi iza infinitiva i spaja se s njim: *pisaću*. Ova dva oblika koristi se umesto normalnog oblika futura s infinitivom: *ja ću pisati* i ovo je kontaminacija balkanskog i nebalkanskog (slavenskog) oblika.

Ključne reči: Srpski jezik, balkanologija, buduće vreme (futura I), oblik *da + prezent*, infinitiv